

Лекція 3. Філософія як галузь освіти

План

- 3.1 Традиційна модель ексклюзивної філософської освіти
- 3.2 Сучасна демократична модель філософської освіти
- 3.3 Філософська освіта у сучасній Україні

 Головні поняття теми: філософська освіта, ексклюзивна освітня модель, демократична освітня модель, право на філософію, ціложиттєва освіта, «Р4С»

3.1 Традиційна модель ексклюзивної філософської освіти

Філософська освіта у сучасних розвинених суспільствах поступово інтегрується до всіх рівнів освітнього процесу, перетворюючись на провідну ланку практичної реалізації стратегії *«ціложиттєвої освіти»*. Цей процес виявляється пов'язаним із поступовим подоланням *традиційної моделі ексклюзивного, тобто обмеженого, доступу до філософської освіти*. Зрештою, тривалий історичний час вивчення філософії асоціювалося, насамперед, з університетською освітою або вищою середньою школою як прелюдією до навчання в університеті. Відповідно їй проходила відносна мала, відібрана частина студентів або старшокласників.

В основі традиційних практик ексклюзивного доступу до філософської – елітаристські уявлення, коріння яких сягають античності. «Видається, що від природи у дуже малій кількості зустрічаються люди, придатні володіти тим знанням, що лише одне зі всіх інших різновидів знання заслуговує ім'я мудрості» – стверджував Платон [3, с. 236]. У «Державі» мислитель пропонував вікову градацію допуску до освіти, згідно якої до вищої сходинки – вивчення діалектики – дозволяється переходити лише найбільш здібним із числа тих, хто досягнув тридцяти. Підкреслювалася необхідність утримати молодь від філософських міркувань, оскільки незрілий розум може легко потрапити у пастки софістики і релятивістської зневіри. Правом на філософствування наділялися найбільш зрілі та досвідчені представники правлячих груп віком від п'ятдесят років [3, с. 384].

Зазначені думки з часом входили у протиріччя з демократизацією суспільного життя, яка останні два сторіччя стрімко прискорювалася. громадянин, вихований у демократичному дусі, навряд чи зможе задовольнятися роллю об'єкта *ідеологічної індоктринації*, організованої центральним урядом, нехай навіть і заради реалізації благих намірів.

З огляду на трагічний історичний досвід ХХ ст., брак автономних громадських освітньо-філософських інституцій і критичної маси громадян – суб'єктів філософствування, з високим рівнем самосвідомості і самокритичності, а відтак високим рівнем відповідальності, стали одними з передумов тоталітарних трансформацій багатьох суспільств, у тому числі, відзначених високими досягненнями у галузі філософії.

2. Сучасна демократична модель філософської освіти

Осмислення трагічного досвіду тоталітарних трансформацій і світових війн ХХ ст., прагнення уникнути таких катаклізмів у майбутньому підштовхувало до визнання *необхідності гарантувати рівне право на філософську освіту задля забезпечення миру, демократичних цінностей, гідності і свободи людини*. У Меморандумі програми ЮНЕСКО в галузі філософії від 24 липня 1946 р. стверджувалася необхідність «наповнити суспільну свідомість певною сукупністю філософських і моральних понять, яку слід розглядати як мінімальну основу, розраховану для відновлення поваги до людської особистості, любові до миру, несприйняття обмеженого націоналізму, грубої сили...» [9, с. 38].

Відзначимо, що рекомендації ЮНЕСКО сприяли збереженню і розвитку філософської освіти у багатьох європейських країнах з огляду на те, що на національному рівні несприйняття схоластики, ізольованості від реального життя, авторитарних цінностей нерідко переносилося на філософію в цілому.

Показовим є приклад Франції, де на початку 1970-х міністром освіти Р. Хабі була ініційована реформа, метою якою було припинення викладання філософії у ліцеях. У відповідь розгорнувся громадський рух, спрямований на захист філософської освіти. У 1974 р. була заснована громадська організація «Греф» (Groupe de Reserches sur L'Enseignement Philisophique), а в 1979 р. – Національна рада філософії (Etats Generaux de la Philosophie).

У всіх цих інституціях одну з провідних ролей відіграв Ж. Дерріда, який у зв'язку з цією діяльністю видав дві збірки робіт під красномовною назвою *«Право на філософію»*. Йшлося про забезпечення *права на філософію як рівного доступу громадян до можливості навчатися культурі автономної рефлексії у режимі захисту від загроз ідеологічної індоктринації*. Із цих позицій робився заклик зберегти філософську освіту в ліцеях (до речі цей заклик був почутий урядом і реформа Хабі не була реалізована) і водночас обґрунтовувалася необхідність її подальшого інституційного розвитку у форматі «прогресивності»:

- забезпечити доступ до філософії для школярів початкових і середніх класів;

- «делокалізувати» інституційно-дидактичні засади філософської освіти;

- забезпечення «деієрархізації, мобільності, викладацьких обмінів задля вивчення нових навчальних методик» [8, с. 113];

- якісна зміна професійного статусу філософа: якщо традиційно французькі *викладачі філософії* розглядалися, насамперед, як *державні чиновники*, то у версії Ж. Дерріди, вони перетворювалися на *автономних представників громадянського суспільства*, ініціаторів і модераторів демократичного діалогу у різних сферах і ланках громадського життя.

Прискорення соціального розвитку, зростання складності французького суспільства, збільшення його мультикультурності – все це давало додаткові аргументи для визнання, як мінімум, необхідності розширення філософської

освіти на всі категорії учнів і студентів. Теоретична основа для цього була закладена американським філософом М. Ліпманом, який розробив програму «Філософії для дітей – «модель рефлексивних освітніх практик», орієнтованої на формування у дітей мислення вищого порядку як синтезу критичного та творчого мислення [10].

«Поворот до дітей» зумовлював розробку та впровадження нових інституційно-дидактичних форматів викладання філософії, що мали примирити, на перший погляд, непримиренне: масову доступність і елітарну глибину. Ідеї Платона про навчання як «пригадування» («анамнезіс»), Ж.-Ж. Руссо про виховання дитини як самовиховання («негативна педагогіка») були покладені в основу *дидактичної моделі, в якій філософії навчаються, а не навчають.*

Успіх програми «Р4С» у багатьох європейських країнах світу сприяв тому, що з кінця 1980-х – початку 1990-х рр. філософські предмети почали активно інтегруватися до навчальних програм формальної шкільної освіти.

3. Філософська освіта у сучасній Україні

Становлення філософської освіти в сучасній Україні відбувалося у рамках інституцій, сформованих у радянській період. У ті часи освоєння дисциплін філософського циклу визнавалося обов'язковим для студентів за всіма спеціальностями, за якими здобувалися дипломи про вищу освіту. Відповідно до цього була утворена мережа чисельних філософських кафедр в університетах та інститутах як центрального, так і регіонального рівнів. Підготовку викладацьких кадрів для них у Радянському Союзі здійснювали лише сім університетів, з яких лише один український – Київський державний університет імені Тараса Шевченка. У системі республіканських академій наук були створені філософські інститути. Так, в Україні Інститут філософії імені Г.С. Сковороди був заснований ще в 1946 р.

У літературі можна зустріти низьку оцінку рівня філософічності освітньої діяльності згаданих інституцій. Навіть наголошується, що вживати термін «філософська освіта» для характеристики періоду між серединою 1950-х – серединою 1980-х рр. можна «тільки з великою часткою умовності» [7, с. 187]. Разом із цим у цей період забезпечувалися умови (насамперед, інституційно-професійні та матеріальні) для системного вивчення історико-філософської спадщини, фундаментальних досліджень філософських проблем наукового пізнання, культури та мистецтва, реалізації масштабних перекладацько-видавничих проєктів тощо.

Розпочаті в 1990-ті реформи були спрямовані на формування інституційних засад демократичної і децентралізованої моделі реалізації права на філософську освіту. Станом на сьогодні 29 українських вишів реалізують освітні програми зі спеціальності 033 «Філософія» бакалаврського, магістерського та PhD рівнів (Єдина державна електронна база з питань освіти, 2021).

Водночас у масовій свідомості до сьогодні зберігається стереотип філософії як набору ідеологем і маніпулятивних конструктів, відчужених від

реального життя і не потрібних людині. В умовах економічної кризи, згорання державних видатків на освіту уявлення такого роду служать спусковим гачком для прийняття рішень щодо відмови від філософії.

Така тенденція блокує реалізацію права на філософську освіту, ставлячи під сумнів збереження навіть нещодавно відкритих освітньо-професійних програм підготовки фахових філософів. Якщо останні в радянські часи готувалися за офіційними планами державного розподілу, до науково-педагогічної роботи в університетах або інститутах, то тепер в умовах зменшення кількості ставок викладачів філософських дисциплін у вищій школі, загальнонаціонального скорочення контингенту студентів і відповідно кількості вищих навчальних закладів цей традиційний шлях професійної самореалізації філософів різко звужується (Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки, 2020).

Потрібна переорієнтація освітньо-професійної підготовки філософів за передовими зразками міжнародного рівня.

Насамперед, на порядку денному включення філософської підготовки до початкової і середньої освіти. Необхідність цього, по суті, визнається українськими урядовцями, незважаючи на те, що тексти загальних освітніх стандартів не містять слів «філософія» та «філософська компетентність». Так, у Державному стандарті повної загальної середньої освіти, затвердженому постановою КМУ № 898 від 30.09.2020 р., можна знайти співзвучні філософії формулювання компетентностей, що мають бути сформовані в учнів, як «розуміння змін, зумовлених людською діяльністю», «відкритість до нових ідей», «спроможність діяти як відповідальний громадянин, ..., спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, ... ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його само ідентифікацію». До наскрізних вмінь віднесені здатності «критично і системно мислити», «логічно обґрунтовувати позицію», «діяти творчо, що передбачає креативне мислення» та ін. (Державний стандарт повної загальної середньої освіти, 2020).

Для забезпечення реалізації рівного права на філософську освіту слід продовжити дослідницьку, громадянсько-просвітницьку і державно-нормативну роботу щодо:

- формування інституційно-дидактичної моделі, в якій філософії навчаються, а не навчають;
- гарантування автономії здобувачів філософської освіти і викладачів філософських дисциплін як суб'єктів філософствування;
- демократизації доступу до філософської освіти і водночас збереження її елітарної глибини;
- інтеграції до світового простору філософської освіти задля національної консолідації і розвитку;
- забезпечення у підготовці філософів класичної універсальності і водночас галузевої компетентності;

- вирішення протиріччя між стратегічними суспільними інтересами в філософській освіті як запоруці сталого соціального розвитку та поточними економічними потребами у підготовці вузькопрофільних фахівців.

Використана література

1. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуальных изменений. Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. 1282 с.
2. Паульсен Ф. Исторический очерк развития образования в Германии / пер. под ред. Н.В. Сперанского. Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. 333 с.
3. Платон. Сочинения : в 4 т. / под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф. Асмуса; пер. с древнегреч. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. Т. 3. Ч. 1 752 с.
4. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / сост. В.С. Алексеев, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий, А.Д. Хаютин. Москва : Наука, 1969. 704 с.
5. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : в 2-х т. Т. 1 / под ред. Г.Н. Джибладзе; сост. А.Н. Джурунский. Москва : Педагогика, 1981. 656 с.
6. Шопенгауэр А. Полное собрание сочинений : в 4 т. / пер. и под ред. Ю.И. Айхенвальда. Москва : Изд. Д.П. Ефимова, Тип. Вильде, 1910. Т. 3. С.123–173.
7. Філософська освіта в Україні : історія і сучасність / за ред. М.Л. Ткачук. Київ, ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 419 с.
8. Derrida J. Who's Afraid of Philosophy. *Right to Philosoph.* Stanford, California : Stanford University Press, 2002. 210 p.